

Поняття справедливості в політичному ідеалі стародавніх греків

Корнієнко В. О.,

канд. істор. наук (Вінницький державний технічний університет)

Справедливість є найважливішою категорією соціально-філософської думки і один з поширених суспільних ідеалів. У філософії Стародавньої Греції справедливість розглядалася як внутрішній принцип існування природи і як космічний порядок, який діалектично пов'язаний із порядком соціальним. Тією формою, з якою грецька думка пов'язувала уявлення про нормальний соціальний порядок, була невеличка община. Тому ідеал досконалої автаркії — самодостатньої і незалежної общини, став домінувати в політичній думці Стародавньої Греції. Це — ідеал гармонійного спільного життя, який вимагав вирішення проблеми його складових, що у свою чергу були та й є сьогодні проблемами політичного напрямку.

Слід виділити три основні проблеми, що нерозривно пов'язані з політичним ідеалом Стародавньої Греції: це проблема справедливості, із якої згодом виросло вчення про право; проблема влади, із якої згодом виросло вчення про державу; проблема особистості, що спочатку була проблемою філософською, а потім стала юридичною, переплітаючись із проблемами влади і права.

Першою складовою політичного ідеалу Стародавньої Греції було поняття справедливості й сполучною ланкою у розв'язанні її проблеми був поліс. Як справедливе розглядалося все те, що служить благу поліса — об'єднання вільних людей, що користуються економічними і політичними правами. «Для греків, — підкреслює Дж. Себайн, — теорія міста була водночас і етикою, і соціологією, і економікою, а також політикою в її вужчому теперішньому розумінні» [1, с. 42]. Навіть будь-яке скоєне поза межами насильство і злочин не переслідувалося громадянами поліса і розглядалося як справедливе, хоча і несло в собі частку зла. Стосунки із іншими спільнотами якщо й опосередковувалися розуміннями про справедливість і кривду, та лише в тому випадку, якщо ці стосунки — торгівля, військова поміч — приносили общині користь. «Хоча встановлення звичайного права не були ще записані, — відзначає Т. Блаватська, — проте підпорядкування цим правилам було обов'язковим. У ахеян, судячи з епосу, було сильно розвинене уявлення про закон, пов'язане з поняттям справедливих і несправедливих діянь» [2, с. 137].

Вважається, що починаючи із Аристотеля прийнято виділяти два види справедливості: зрівняльна — стосується відносин рівноправних людей з приводу предметів. Вона стосується не безпосередньо людей, а їх дій, і вимагає рівності (еквівалентності) праці та оплати, цінності речі і її ціни, шкоди і його відшкодування. Відносини зрівняльної справедливості вимагають участі, щонайменше, двох осіб.

Розподільча — вимагає пропорційності в ставленні до людей згідно з тим чи іншим критерієм («рівне — рівним, нерівне — нерівним», «кожному своє»). Однак вимоги зрівняльної і розподільчої справедливості є формальними й не визначають, кого слід вважати рівним або ні, не вказуючи на те, які правила до кого застосовувати. Різні відповіді на ці питання дають різні концепції справедливості, які доповнюють формальне поняття справедливості змістовними вимогами і цінностями.

Однак, як видається, все ж таки першим порушив питання про справедливість Піфагор. Саме він вирішив вперше його так: «рівним — за рівне». Тобто, він доходить висновку про те, що немає і не може бути абсолютної рівності і справедливості, люди не можуть бути соціально і природно рівні між собою, а виходить, справедливість — це якась нерівність. Погляди Піфагора і його учнів трансформувалися в своєрідний політичний ідеал, причому із комуністичним забарвленням, суть якого була в тому, що заради вчинення єдності в державі повинна установитися спільність майна. Тільки за умов такої спільності майна може установитися та гармонія інтересів, що потребує піфагорійський ідеал [3, с. 26].

Думки Піфагора і його послідовників значно вплинули на багатьох наступних грецьких мислителів — Сократа, Платона та інших. Завдяки цим ідеям у V ст. до н.е. з'явилися проекти досконалого устрою суспільства і держави. Одним з авторів проекту державного устрою був неопіфагорієць Гіпподам (друга половина 5 сторіччя до н.е.). За його проектом населення держави нараховує 10000 громадян, що поділяються на три класи — ремісників, хліборобів і воїнів. Територія цієї держави також поділяється на три частини: священну, суспільну і приватну. Відповідно прибутки з кожної частини йдуть на потреби встановленого в державі релігійного культу, воїнів, хліборобів. На три категорії злочинів у державі Гіпподама існує і три види законів, що карають за ці злочини. Суд формується з числа старців, людей особливо мудрих, шляхом їхнього обрання. Гіпподам припускав і реформу суду і судочинства, роблячи закони більш гнучкими. Він пропонував також прийняти особливий закон про заохочення тих, хто винаходить що-небудь корисне для держави [4, с. 42].

Софісти висунули ряд ідей, без яких неможлива була б подальша еволюція політичного ідеалу. Наприклад, Гиппій, Антифонт і Каллікл вважали, що цивілізація є насильство над людиною, що розпорядження законів довільні, а законів природи — необхідні [5, с. 44]. Їхні погляди спираються безпосередньо на ідеал «золотого віку», а тому зміни в громадському житті трактовані в них як процес поступової деградації. Дана група софістів приходять до крайніх індивідуалістичних поглядів. Наприклад, Каллікл убачає вимоги природи не в завітах рівності і братерства, а в праві сильного на повну і безмежну свободу. «Я думаю, — говорить він, — що закони встановлюють слабкі люди. Це ті, що становлять більшість. Вони встановлюють закони заради себе і своєї вигоди й у цих видах вони віддають хвалу і вимовляють осудження... Самі ж вони, я думаю, задовольняються рівністю, будучи убогими... Проте, я думаю, сама природа

вказує на те, що справедливо кращому перед гіршим і сильнішому перед слабкішим мати перевагу... Справедливе по природі в тому і є... щоб усі надбаня слабкіших і гірших належало сильнішим і кращим... « [6, с. 60].

У діалозі Платона «Держава» ці ж ідеї виражаються вустами софіста Тразімаха в дещо іншій формі: тут висувається думка, що у всіх державах справедливим називається те, що корисно установленій владі. Проте висновок Тразімаха, як і Каллікла, зводиться до того, що особисті інтереси людини говорять інше, ніж суспільна справедливість, і те, що зветься в суспільстві кривдою, насправді є за відомих обставин і більш сильним, і більш вільним, і більш владним, ніж справедливість [6, с. 61]. Можна сказати, що софісти улещували народним пристрастям, висловивши думку про те, що в державі справедливо лише те, що подобається правлячому, пануючому класу суспільства. Звідси напрошується висновок, що в цілому софістика не змогла створити суцільний політико-державний ідеал, обмежившись «егоїстичним ідеалом» деспота.

Гиппій підтверджував, що всі люди є співгромадянами по природі, а не за законом, тому що подібне подібному по єству уподібнено, але закон, будучи тираном над людьми, примушує йти проти природи. Очевидно, що всі принципи ліберально-егалітарного природного права знайшли у софістів своє відображення. Проте, треба ще раз підкреслити, що ідея загальної рівності, що виникла як логічний вихід з ідеалу «золотого віку», стала певним елементом свідомості відповідної соціальної групи і вплинула на її наступну діяльність.

Вчення про справедливість, що розвивали софісти, було фактично першим кроком наукової думки греків. Ставлячи питання про те, що таке право по суті, вони вже включили в це питання проблему справедливого найкращого державного устрою, що і повинно було привести до створення політичного ідеалу. Але, головне, ідеї софістів породили ідеї Сократа (469-399 рр. до н.е.). Саме в Сократа ідеал справедливості одержав своє перше класичне відображення.

Відповідно до його філософії, «справедливість і всяка інша чеснота — є мудрість». «Всюди в Елладі, — говорить Сократ, — установлені закони, щоб громадяни приносили клятву в одностайності, і всюди вони приносять цю клятву... Це робиться для того, щоб вони корилися законам. Коли громадяни зберігають цю слухняність, держава буває сильною і щасливою; тим часом, як без одностайності ні держава, ні окреме господарство не можуть добре управлятися... Та й у приватних справах хто менше наказується державою і хто більш шанується, як не той, хто кориться законам? Хто менше терпить збитку і хто більш перемагає в судових місцях... От чому я і доказую, що законне і справедливе те саме» [6, с. 93].

Однак Сократ лише концептуально обмежився визначенням загальних основ політичного ідеалу, фундамент якого заклав із принципу законності, «правління знаючих» і, як результат — природного підпорядкування їм в ім'я вищої досконалості. В цьому сутність його політичного ідеалу.

У Платона (427-347 р. до н.е.) заповіти Сократа одержали більш конкретне теоретичне втілення. У нього ідеал досконалої автаркії досягає найвищого виразу. Платон визначає структуру своєї ідеальної держави і тут у нього мають місце три характерних подробиці: розподіл на класи, організація виховання, спільність майна. Розподіл держави на класи, як відомо, Платон пов'язує з трояким розподілом людської душі. Як в окремої людини розрізняють розум, почуття і бажання, що відповідає трьом чеснотам: мудрості, мужності і помірності, так і в державі повинно бути три класи — філософів, стражів і трудящих (ремісників і землевласників). Характерно те, що принцип розподілу на класи в Платона пов'язаний із думкою про те, щоб кожний робив свою справу і не вторгався в невідому йому область, тому що одним із головних пороків існуючої афінської держави він вважав «багатосправ'я», де кожний брав на себе справи, що не відповідали його спроможностям. Тобто, Платон закладає в основу побудови ідеальної держави принцип розподілу праці.

Всі три класи, але кожний по-своєму, служать ідеї справедливості і усі вони вільні, рівні, щасливі за задумом Платона. Чи щасливі громадяни ідеальної держави? З даного приводу сумнів є й у самого Платона. «...Втім, — визнає він, — ми засновуємо цю державу, зовсім не маючи на увазі зробити когось особливо щасливим..., але, навпаки, хочемо зробити таким усю державу в цілому. Зараз ми ліпимо в нашій уяві державу, як ми думаємо, щасливу, але не в окремо взятій його частині, не так, щоб лише дехто в ньому був щасливий, але так, щоб було щасливе усе в цілому; а слідом за тим ми роздивимося державу, що їй протилежна» [4, с. 148].

Спільність майна — також найважливіша частина його ідеальної побудови. Під «майном» у Платона розуміється досить широкий рівень узагальнення матеріального і духовного, починаючи від уподобань і закінчуючи предметами особистої власності. Все повинно бути загальним і належати однаково усім. Тому тут немає дійсної сім'ї: шлюби призначаються по визначенню правителів і притім на час, а діти зразу ж після народження відбираються в батьків і виховуються усі разом державою, так що коли вони виростають, ніхто не знає чий вони. Всі вони, за думкою Платона, будуть здаватися один одному братами і сестрами, а вся держава буде схожа на окрему людину, у якого «ушкодження кожного члена супроводжується відчуттям болю з боку всього організму» [6, с. 184].

Аристотель у протигагу Платонові, вводить у свій ідеальний устрій приватну власність, що цілком зрозуміло: у сучасному йому суспільстві приватна власність пов'язана з найкращою організацією господарства. Держава, яку Аристотель називає ідеальною, у Платона завжди є державою другого порядку. Ідеальну державу, змальовану Платоном у «Державі», Аристотель ніколи не сприймав навіть як ідеал. На відміну від Платона, Аристотель також вважає владу найкращих законів більш прийнятною, ніж владу найкращих чоловіків: закон позбавлений елемента афекту, від чого не вільна жодна людська душа. Тому його ідеалом було конституційне

правління — і ні в якому разі не деспотичне, навіть якщо це було правління освіченого царя-філософа.

Аристотель аналізує величезний фактичний матеріал, розкриває причини, що у реальному житті призводять до загибелі держави, і дійде висновку, що в основі всіх катаклізмів лежать полярні інтереси — протиріччя між імущими і незаможними. Щоб уникнути причин, що руйнують суспільство, він пропонує поставити на чолі держави «середній клас», а саму справедливу форму держави він називає «політією», причому цей термін він використовує для позначення державного ладу взагалі [7, с. 409]. Він закликає орієнтуватися на «середніх людей» не тільки в політії, але й в інших формах державного устрою.

Політичним ідеалом Аристотеля фактично завершується певний період у розвитку уявлень про справедливе суспільство, що у літературі одержало назву елліністичного. Приблизно до кінця IV ст. до н.е. в економічному, соціальному і політичному житті Стародавньої Греції відбуваються процеси, що накладають свій відбиток і на формування ознак політичного ідеалу. Якщо ідеал досконалої автаркії існував усе-таки теоретично, маючи у своїй основі комбінацію існуючих елементів (форм державного правління, наприклад), то його практичне втілення в життя було достатньо проблематичним. Стосовно більш ширшої проблеми досягнення справедливого й гармонійного спільного життя також слід визнати, що ідеал досконалої автаркії мав лише обмежений успіх.

Література

1. Себайн Дж., Торсон Т. Історія політичної думки. — К.: Основа, 1997.
2. Блаватская Т.В. Греческое общество второго тысячелетия до новой эры и его культура. — М., 1976.
3. Трубецкой Е. Н. История философии права (древней и новой). — К., 1899.
4. Нерсисянц В. С. Политические учения Древней Греции. — М., 1979.
5. Маковельский А. Софисты. — Баку, 1941.
6. Новгородцев П. И. Политические идеалы нового и древнего мира. — М., 1919.
7. Аристотель. Политика. — Соч.— Т.4.
8. Элбакян Е. С. Позднеантичные представления о социальной справедливости // Вест. Моск. ун-та.— 1993. — №3.
9. Давидович В. Е. Социальная справедливость: идеал и принцип деятельности. — М., 1989.

